

אין התורה נקנית אלא בחבורה

לע"נ
בתנו היקרה
תהילה מאמו ד"ל
שנקטפה בדמי חייה
ביום ה' באדר תשנ"ו
והיא בת סד"ב שנים
תנצב"ה

על הפסוק "וידבר משה והכהנים הלויים אל כל ישראל לאמר, הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם"¹, מובא בגמרא כך: "הסכת", עשו כיתות ועתה ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה"².

בכוונתי לעסוק במאמר זה בסיפא של דברי הגמרא: "אין התורה נקנית אלא בחבורה". האמנם נקנית תורה רק בחבורה? מהם היתרונות של צורת למידה זו? מה משמעות הדברים למעשה החינוכי בימינו? מדוע נקטה הגמרא לשון "נקנית" ולא "למדת"? לפני שנעסוק בשאלות אלו נעיין בפסוק ונסה להבין כיצד מסיקה הגמרא את הקשר בין פשט הפסוק ל"עשו כיתות...". משנבין את משמעות הפסוק בסיוע פרשנינו, ננסה למצוא את הקשר, דרכה של הגמרא לדרשה.

רש"י בד"ה "הסכת" מפרש: "כתרגומו". ואכן תרגום אונקלוס מתרגם: "אצית ושמע ישראל...". וכן תרגום יונתן בן עוזיאל: "ציייתו ושמעו ישראל".

מכאן שמוכן המילה "הסכת" הוא "שתוק". רבי אברהם אבן עזרא מפרש כך: "הסכת", פירושו לפי מקומו כי אין לו רע". כלומר: על מנת להבין את משמעותה של המילה "הסכת" על הקורא לראות את מיקומה והקשרה במרחב הטקסטואלי, ומתוך מרחב זה תעלה משמעותה. מכיוון שזו מילה יחידאית, והדרך להבנתה הוא ההקשר, אפשר שיהיו לה פירושים ומשמעויות שונות כפי שיבין הקורא.

כדי להבין את הפועל "הסכת" על הקשרו יש לעיין בפסוקים הנוגעים לעניין.³ מעיון במרחב הטקסטואלי של המילה "הסכת", כפי שביקשנו אבן עזרא לעשות, אנו למדים, ששיבוצה הוא במרחב פסוקים המתארים מעמד שבו נאמרה פרשת התוכחה, ברכה וקללה הנאמרים על הר גריזים והר עיבל, מעמד המחייב ודורש ריכוז, התבוננות פנימית, "הסכת ושמע", היום הזה נהיית לעם לה' אלקיך". המעמד נחתם בברית: "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב".⁴

¹ דב"כ ט.
² ברכות סג ע"ב.
³ דב"כ א-יב.
⁴ שם כח ט.

רש"י הירש מתייחס בפירושו לפסוק למעמד ולמחויבות המשתמעת ממנו: 'הסכת ושמעי וגו', 'הסכת' מצוי רק כאן. כבר הבענו את ההשערה ש'סכת', 'שכת', הוא גם השורש של 'אבן משכית' (וי' כו א)... 'סכת' קרוב ל'שקט' מנוחה ודומיה גמורה, והוא קרוב ל'שקד': לפנות את כל המחשבה למשימה מסוימת, ונראה מכאן שגם 'הסכת' מורה על תשומת לב דרוכה בלא כל היסח הדעת.

משה עומד לומר דבר לישראל, והכהנים עומדים לצידו ומסייעים עמו, כדי שהכל יבינו את דברו, ולצורך זה הוא דורש תשומת לב דרוכה. ומאמר זה, שהבנתו הייתה כה חשובה בעיני משה, כלל את המשפט הקצר 'היום הזה נהיית לעם!' היום הזה! החובה המשותפת לתורה, שהוטלה זה עתה על כל הנמנים עמך, והשמירה המשותפת של התורה, שכולכם הועמדתם על משמרתה - היא העושה אותך לעם...

שקט, התבוננות פנימית, ריכוז ותשומת לב נדרשים מהעם, מחבורה גדולה, במעמד זה שבו מכריז משה 'היום הזה נהיית לעם לה' אלקיך'. היחוד, החבורה הגדולה, קטנים כגדולים, שומעים את הדברים ולומדים אותם, איש איש כפי יכולתו.

הנצי"ב, בפירושו 'העמק דבר', עומד על המשמעות המתחייבת מהמעמד: "'הסכת ושמע ישראל', התבונן היטב במה שנצטוו לכתוב על האבנים בשבעים לשון בשביל אומות העולם. אשר 'היום הזה נהיית לעם לה' אלקיך', משמעות שנהיו בזה הברית לאנשי חילו של הקדוש ברוך הוא, להכיר מלכותו יתברך לכל העולם".

וכך אומר מילון התנ"ך על פועל זה: "'סכת' (אחי שקט בערבית, עמוד דומם בעברית), הפעיל, הסכית - החרש והקשב דבר, 'הסכת ושמעי' (דברים כו ט), כענין 'החרישו אלי (ישעיהו מא א)'.⁵

מהעיון שעד כאן עולה שהמילה 'הסכת' קשורה ל'שקט', ריכוז, תשומת לב. כבר בשלב זה של עיונו ניתן לקשר בין פשט הפסוק לדרשת הגמרא. יש לכך התייחסות בדבריו של ר' ברוך הלוי עפשטיין, בעל 'תורה תמימה':

דדריש כן על דרך רמז בעלמא, ויתכן דראה לסמוך כן על לשון זה משום דמלה זו יחידה היא בכל תנ"ך ואינה פשוטה, ולכן ראו חז"ל לתלות בה אסמכתות ורמזים כדרכם בקודש... וגם דרשו כן כאן על פי הכלל הידוע דאותיות שהן ממוצא אחד מתחלפות, כנודע, וכאן מחליף הה' בע' [ממוצא אהח"ע] והס' בשי' [ממוצא זסשר"ץ] ויוצא שורש המילה עשויה, וכבר כתבנו דהוא רמז ואסמכתא בעלמא...

רש"י לדברי הגמרא מתבסס בפירושו על שיטת פירוש מילים בדרך של אותיות מתחלפות, וזו לשונו: "'והסכת', עשו כמות כמות, דריש הס כמו עשו".

מדברי 'תורה תמימה' אנו למדים על הדרך שאותה נקטה הגמרא:

מכיוון שהמילה 'הסכת' היא יחידאית מותר לדורשה כיד דמיון הדרשן.

דרך החלפת אותיות שהן מאותו בסיס חיתוך ניתן להגיע לשינוי כפי שעשתה הגמרא.

ראוי לשים לב שגם הגמרא התייחסה למרחב הטקסטואלי שבו מופיעה המילה 'הסכת', "... בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב". ולכן דרש רבי יהודה: "'שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שניתנה מהר סיני".

⁵ שטינברג, מילון התנ"ך, תל-אביב תשל"א, הערך: סכת, עמ' 594.

הדברים נשזרים ומתקשרים. ברית (מעמד) הר סיני והברית המתוארת בסוף פרשת התנוכה, שתיהן היו במעמד של קהל, של עם, ובחבורה. מכאן ניתן לראות את סמיכות הדברים.

מהו יתרונו של לימוד בחבורה? רבי חנוך זונדל זצ"ל מחבר הפירוש עץ יוסף לאגדות שבתלמוד כותב כך: "שאין התורה נקנית אלא בחבורה, להוציא דברים מחודשים מתוך הפלפל וסברא ברבים ואז נחשב כאילו היום קבלוה".

אוירת הלימוד בחבורה מתאפיינת בדיאלוג שבין הלומדים, בחידוד, במשא ומתן, בהעלאת הקשיים, בחיפוש תשובות, בפלפול, בהעלאת סברות ובהאזנה. כל אלה יוצרים חידוש, למידה משמעותית. חידושי תורה הנרקמים באוירת לימוד זו הם בבחינת כאילו קיבלו אותם מהר סיני.

אסמכתה נוספת מוצא רבי חנוך לחשיבות הלמידה בחבורה ומביאה בפירושו ענף יוסף: "...הקול קול יעקב... ונרמז במילות הקול קול שהוא כפל שדווקא צריך ללמוד לא פחות משניים".

מרו הרב קוק זצ"ל רואה בלימוד בחבורה דבר שהוא מתחייב מטבע דרך לימוד התורה. וכך הוא כותב בפירושו עין איה לדברי הגמרא:

י'הסכת', עשו כיתות ועסקו בתורה, שאין התורה נקנית אלא בחבורה. מפני שתורת הקודש היא תורת חיים, שאינה מנהגת את ההולכים בה לחיי נזירות ומאיסה בעולם ובתענוגותיו הטהורים, המרימים את המעלה האישית ומשמחים בלב.

על כן יש בתכונתה הצורך לחיי חברה ורעות שהוא הדבר המביא לחיים מדיניים יפים ונאים וטבע קנין הרעות וחברת חכמים קבוע בתכונתם.

היינו: לא ייתכנו חיים המתאפיינים בבדידות, בהתנזרות ובהתרחקות מן החברה. והרב ממשיך שם:

וההתרחקות מן הבריות והנזירות המופלגת, שהסיעו רבים ממי שבקשו מסברת עצמם למצוא קרבת אלוקים, מתוך חברת בני אדם, וניתוקם מהחיים הציבוריים, היא זרה לרוחה, עד שבטבע עצם קנייתה ולימודה תתנגד לזה, ואינה נקנית אלא בחבורה, ההיפך של הבדידות וההתרחקות מבני אדם.⁶

הרב קוק לימדנו בדבריו, שעצם טבעה של התורה להילמד בחבורה. לימוד בדרך אחרת הוא בניגוד למהות טבעה של התורה. התורה תורת חיים היא, ואין חיים ללא חברה. זאת כבר למדנו במעשה הבריאה: "לא טוב היות האדם לבדו, אעשה לו עזר כנגדו" (בר' ב' ח).

לעניין זה ראוי לראות גם את דברי המהר"ל⁷ המתייחסים לדברי ר' יוסי ברי חנינא "מאי דכתיב יחרב אל הבדים ונאלו". מדבריו עולה שעל מנת להגיע לרמה אינטלקטואלית גבוהה יותר, דרושה למידה בחבורה. ההתחככות, החידוד, האינטראקציה הבין אישית, המתרחשת בתהליך הלמידה בחבורה, מפרים ויוצרים ומעלים את רמת הלמידה לרמה משמעותית ביותר שיש בה חידוש והפנמה.

רבי יעקב ריישר זצ"ל, מחבר הפרוש עין יעקב, מבאר את דברי הגמרא שבפתח עיונו

כך:

⁶ הראי"ה קוק זצ"ל, עין איה למסי ברכות, סימן שמ. ⁷ מהר"ל, עתיבות עולם, א, נתיב התורה, פרק ו.

שאין התורה נקנית אלא בחבורה, וזה שאמרו: "קנה לך חבר", חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבין בד בבד. כי הסיף והספר ניתנו כרוכים מן השמים שאם אינו עוסק בתורה כראוי נידון לחרב. הרב קוק זצ"ל מתייחס לדברי רבי יוסי ברי חנינא, ומביא עוד שלושה נימוקים השוללים את הלמידה שאינה בחבורה. וזו לשונו:

הרעות היוצאות מהבדידות והנזירות המופלגת, בייחוד לבעלי הגיון ועיון בדעות והגיוני לב של אמונות ומדעים מוסריים, הינם משולשות.

האחת, שתיקון העולם הנמשך על ידה, בא רק בהיות מצורף עם טהרת הלב ויראת ה' וחכמת התורה, גם הסבלנות על העיונים והדעות שהם שונות מדעותיו, ודין והלכה וגם בעיונים מוסריים, לקיים האמת והשלום אהבו, וזאת הסבלנות נעשית קנויה אצל תלמידי חכמים, רק בעסקם בתורה בחבורה ומתרגלים בדעות שונות, ורואים שדווקא מכל הדעות של החכמים השונים באורחות התורה והיראה, תצא הדרך הישרה והברורה, ששם אור ה' שורה. אבל בהיות האדם מסוגר בחוגו הצר, ולא ידע מאומה מהמון דעות חבריו העוסקים בתורה וחכמה, איש איש כפי כשרונו, באמת ואמונה, הלא לא יוכל שאת כל דעת שהיא שונה מדעתו.

ובזה תהיה הסיבה היותר חזקה למחלוקת ומריבה, וחרב המדנים יתפשט על ידי זה באומה, להיות חרב איש ברעהו בפועל ובשוט לשון. וכל זה הוא תולדה של הבדידות המופלגת בעסק התורה, זה הוא הרע המגיע לתכלית השלום של האומה, הצריכה להתנהג על פי רוחם של בניה בונה, תלמידי חכמים המרבים שלום בעולם.

והרע השני, שמגיע בעיניים עיוניים מדעות ומידות אמוניות, גורם החוג הצר, שאין הדברים מתבררים כראוי ועולים קמשונים במושגים של הדעות שמטפשין.

ומה שנוגע למעשים בהלכה, גורם המגרעות של בירור הדברים חטא בפועל, אם שהבדידות תטה את האדם לקצה האחרון, שבו גם כן יהיה חטא, כנזיר הנקרא חוטא, ועוד שחטא יוצא על פי אותה ההשפעה שמשפיעים תלמידי חכמים על העם, אם לא ענייניהם מבוררים. זהו הנרצה מדיון 'נואלו שרי צועף' הנאמר על שגיאת מנהיגים שמגעת במעשה אל הכלל.⁸

"שלוש רעות" מוצא הרב קוק זצ"ל בלמידה שאינה בחבורה. ומכלל לאו אתה שומע הן.

אפשר שעל דרך החיוב ניתן להסיק מדברי הרב כך:

א. לימוד בחבורה מרגיל את הלומדים לשמוע דעות שונות, להאזין, לשקול, לשאת ולתת, לשכנע ולהשתכנע. פתיחות זו תורמת ליצירת אקלים נוח, מקבל, סובלני ומונע ריב ומדנים.

ב. לימוד בחבורה תורם להעמקת ההבנה של החומר הנלמד, ואין הלומד היחיד מתבצר בדעותיו בחינת רק אצלי נמצאות החכמה וההבנה.

ג. לימוד בחבורה, המרגיל את הלומדים להתייחסות לדברי הזולת, לשמיעת דעות שונות, לחידוד, להעמקת ההבנה והבירור, כל אלה ימנעו היסק מוטעה היכול להשפיע על האחרים. ואם מדובר בלומדים האמורים להורות, בוודאי שיש לכך השפעות קיומיות.

בנוסף לעיון שבו עסקנו עד כה, על בסיס הפסוק שבו פתחנו ועל יסוד הגמרא שעליו, ראוי לעיין במקורות אחרים המתייחסים לחשיבות הלמידה בחבורה ולצורך בה.⁹

⁸ שם שם, סימן שמא.

⁹ ראה מאמרי: על הלימוד בחבורה בהשקפת חז"ל, בשדה חמ"ד, תשרי-חשוון תשמ"ג, א-ב, עמ' 23-28.

באבות דרבי נתן נאמר כך:

מלמד שיקנה האדם חבר לעצמו, שיאכל עמו וישתה עמו ויקרא עמו, וישן עמו, ויגלה לו סתרי תורה וסתרי דרך ארץ.¹⁰
אף כאן מופיע השימוש בפועל 'קנה': 'מלמד שיקנה האדם'. לעיל למדנו 'שאין התורה נקנית אלא בחבורה'. הפרק הנוסף לפרקי אבות, פרק ו, נקרא פרק 'קנין התורה', ובו נזכרו ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם.¹¹ למה דווקא 'קנין' ולא 'לימוד'? אפשר להסתמך על דברי המדרש דלהלן:

התורה אומרת: אני הייתי כלי אומנותו של הקדוש ברוך הוא... כך היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה ובורא את העולם. והתורה אמרה: 'בראשית ברא אלקים, ואין 'ראשית' אלא תורה, היאך מה דאת אמר: 'יה' קני ראשית דרכי (משי ח כב).¹²

וכך מפרש כאן 'דעת מקרא': 'קני, ברא אותי'. בהערה שם הוא מוסיף: 'קנה בהוראת ברא, השהו 'קונה שמים וארץ' (ברי יד יט ועוד), אביך קנך' (דבי לב ו)'.
פעולת הקנייה מחייבת פעילות, אקטיביות. אי אפשר לבצע קניין כלשהו מתוך פאסיביות. לקניין יש ביטויי רצון, דחף, מאמץ, מעשה הכרוך במחיר, מעשה בין שניים. כשמתבצעת פעולת הקניין, הופך החפץ להיות רכושו של הקונה, חלק ממנו. כך הוא הדבר גם ביחס ללימוד תורה: אין התורה נקנית אלא בחבורה.

כך מצינו בגמרא:

אמר רבי חמא ברבי חנינא: מאי דכתיב 'ברזל בברזל יחד' (משי כו ז)? לומר לך: מה ברזל זה, אחד מחדד את חברו, אף שני תלמידים מחדדים זה את זה בהלכה. אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי תורה כאש? נאמר 'הלא כה דברי כאש נאם ה'' (יר' כג כט), לומר לך, מה אש אינו דולק יחיד, אף דברי תורה אין מתקיימן ביחיד.¹³

לפעולת הלמידה בחבורה מביאה הגמרא שני דימויים: השחזת הברזל ודליקת האש. בשתי פעולות אלו יש חיכוך, וכל אחת מהפעילויות יוצרת דבר שלא היה קיים קודם לפעולה. הנה מקור נוסף המדמה את תהליכי הלמידה בחבורה לברזל המתחדד בברזל: 'אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה, כך אין תלמיד חכם משתבח אלא בחברו'.¹⁴
מהמשכם של דברי הגמרא שהבאנו לעיל עולה כי אלה הלומדים שלא בחבורה, ביחידות [בדים=בודדים], נעשים טיפשים.

אפשר שיטען הלומד: אני מבין ומקבל שלמידה בחבורה יש בה צורך, חשיבות, והיא מביאה להעמקה ולבירור הנלמד, מונעת טעויות, מפרה וכו', אך כל זה צריך להתקיים כשהלומדים הם שווים ברמתם, בגילם, ביכולת הניתוח, ההעמקה וההבנה. אם אין מתקיים שוויון כזה, אין טעם ללמידה בחבורה. לטענה זו מתייחסת הגמרא:
אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי תורה כעץ? שנאמר 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משי ג יח), לומר לך מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי

¹⁰ אבות דרבי נתן.

¹¹ אבות ו ה, 'בארבעים ושמונה...'.
¹² מדרש רבה, בראשית, פרשה א; פסחים נד ע"א.

¹³ תענית ז ע"א.

¹⁴ בראשית רבה, פרשה סט, סימן ב; ילקוט שמעוני, משלי, תתקסא.

חכמים קטנים מחדדן את הגדולים. והיינו דאמר רבי חנינא: הרבה תורה למדתי מרבתי ומחברי יותר מרבתי, ומתלמידי יותר מכולן.¹⁵ אותו רעיון נמצא בדברי בן זומא: "איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנאמר: 'מכל מלמדי השכלתיני',¹⁶

מאירים את ענייננו דבריו של הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק: שני כוחות נטע הקודש ברוך הוא באדם. מחד גיסא, הכח ליצור עולמות, הכח להיות רב ומורה וללמד את הזולת, להשפיע עליו, לשנות את אישיותו וליצור אותה מחדש. כח זה הוא פלאי. הרב נוטל תערובת חסרת-צורה של טוב ורע, של אור וחושך, של יצרים פרימיטיביים ורגשות נסתרים, ובאמצעות השפעתו הוא צר צורה של אישיות הרמונית, נהדרת. מאידך גיסא, העניק הקדוש ברוך הוא לאדם כח אחר הכושר להיות תלמיד, ללמוד מהזולת, היכולת להיות מושפע ולהתמסר, בבחינת 'כחומר ביד היוצר', לקבל צורה, 'זכר ונקבה ברא אותם', פעילות וסבילות, יצירה וקליטה מושרשות באישיותו של האדם. אסור לאדם, אף לגדול שבגדולים, לחשוב כי תמיד הוא רב ולא תלמיד, כי יודע הכל הוא ואין לו מה ללמוד מהזולת. הכלל איזהו חכם הלומד מכל אדם יסוד הוא ביהדות. אסור לו לשכוח, כי יכול הוא ללמוד מאחרים באותה המידה שיש לאל ידו להעניק לאחרים. לעומת זאת, אף הקטן שבקטנים, ויהיה המטען הרוחני שלו מוגבל ביותר, ותהינה הידיעות שלו זעומות מאד, יש לו כוחות הנפש ומידות טובות ואוצרות של רגש אשר בהן הוא יכול להתחלק עם אחרים ולהשפיע עליהם. כל אדם הוא גם רב וגם תלמיד, משפיע ומושפע, מקבל ונותן. 'זכר ונקבה ברא אותם',¹⁷

דימוי נוסף: "כפות תמרים אלו תלמידי חכמים שכופין את עצמם ללמוד תורה אלו מאלו".¹⁸ היינו: למידה בחבורה, אף אם נעשית בכפייה, משובחת היא.

הגמרא במסכת מכות מאירה פן נוסף:

רב אשי אמר: כל האוהב ללמוד בהמון [עם חברים רבים] לו תבואה. והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא: מאי דכתיב, 'חרב אל הבדים ונאלו?' חרב על צווארי שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בד בבד ולא עוד שמתפשיין.¹⁹

'התבואה' הנזכרת כאן, משמעה 'יבול, תוספת, פרוין, שכר', וזאת משום שהלמידה מתרחשת בחבורה. המהרש"א מתייחס על אתר לדברי רב אשי, ומדבריו עולה שמי שאינו לומד בחבורה הרי הוא כעובד כוכבים.

ההפסד הנגרם למי שאינו לומד בחבורה יכול להילמד מהסיפור על יהודה איש חוצי.²⁰ לא כאן המקום לתח את סיפור המעשה ותוכנו. לקחו ברור: ההסתגרות, וההתבודדות בלימוד גורמות לשכחה, לאי התמצאות.

¹⁵ שם.

¹⁶ אבות ד א.

¹⁷ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, חמש דרשות, ירושלים תשל"ה, עמ' 46-47.

¹⁸ ויקרא רבה ל יא.

¹⁹ מכות י ע"א.

²⁰ ראה ירושלמי, שביעית ח ה.

למתקשים בלימודם צומח יתרון נוסף מלימוד בחבורה: "דלא קארי ליהוי צוותא לחבריה".²¹ רש"י במקום מפרש: "אינך זקוק לייסרו יותר מדאי, ולא לסלקו מלפניך, אלא ישב עם האחרים בצוותא, וסופו לתת לבי". וכך נפסקה הלכה למעשה: "אפילו תינוק שאינו מבין לקרות, לא יסלקהו משם, אלא ישב עם האחרים, אולי יבין".²² עצה מעשית ניתנת כאן למלמדים: לימוד בצוותא מסייע למתקשים.

אמר ר' ירמיה, אמר רבי אלעזר: שני תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה הקדושה ברוך הוא מצליח להם, שנאמר: 'והדרך צלחי' (תה' מה ה). ולא עוד, אלא שעולין לגדולה, שנאמר 'צלח רכבי'. יכול אפילו שלא לשמה, תלמוד לומר: 'על דבר אמת'. יכול אם הגיס דעתו, תלמוד לומר: 'וענוה צדקי'. ואם עושיין כן זוכין לתורה שניתנה בימין, שנאמר 'ותורך נוראות ימינך'. רב נחמן בר יצחק אמר: זוכין לדברים שנאמרו בימינה של תורה.²³

יוצא אפוא ששכרם של תלמידי חכמים הלומדים בחבורה הוא מרובע: מצליחים, עולים לגדולה, זוכים לתורה, זוכים לדברים שנאמרו בימינה של תורה.

המהר"ל בביאורו כותב כך:

פרוש כי שני תלמידי חכמים שהם מחדדין זה את זה, קונין שכל יותר עליון ממה שהוא ראוי לאדם מצד עצמו אם היה לומד ביחידי כמו שהתבאר. ומפני כך אמר שהם מצליחים... על ידי חידוד שלהם ומגיעים אל מדריגה השכלית שהוא הצלחה העליונה יותר ממה שראוי לאדם בעצמו... כמו שהם מצליחים בקניין השכל, כך מצליחים במעשיהם. מטעם זה אמר גם כן שהם עולין לגדולה... רק אם לימודו על ידי שנים שהם מחדדין זה את זה קונין השכל העליון, ולכך הם זוכים לתורה שהיא מתעלה על כל.²⁴

לסיכום: מהמקורות שהבאנו נמצאנו למדים על חיוניותה של הלמידה בחבורה ותרומתה ללמידה משמעותית. יתרונותיה משתקפים בהיבטים חברתיים בין-אישיים ובהיבטים קוגניטיביים. הדיאלוג, האינטראקציה בין הלומדים, הקשב, ההאזנה לדברי הזולת, החידוד, הסובלנות, הפתיחות לשמיעת דעה שונה באווירה נינוחה, לקבלה או לדחותה, בשכנוע, כל אלה תורמים להפריה הדדית וליצירה חדשה הבאה בעקבות הלימוד. כל אלה הם ממאפייניה של למידה בחבורה.

²¹ בבא בתרא כא ע"א.

²² שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רמה, ט.

²³ שבת סג ע"א. הפסוק שעליו מתבססים דברי רבי ירמיה בשם רבי אלעזר המובאים בגמרא הוא 'והדרך צלח רכב על דבר אמת וענוה צדק ותורך נוראות ימינך' (תה' מה ה).

²⁴ מהר"ל, יתיבות עולם, א, נתיב התורה, פרק ו, עמ' כז.